

ОСОБЛИВОСТІ ЗВЕРНЕНОГО МОВЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ САКРАЛЬНИХ ТЕКСТАХ

У статті з'ясовано специфіку виявлення зверненості (функціональної сфери апеляції) в українських сакральних текстах: типологію текстів за ступенем зверненості, специфіку функціонування способів та засобів апеляції (зверненості).

Ключові слова: функціональна сфера апеляції, способи апеляції, засоби апеляції, номінація адресата мовлення (звертання).

Мар'ян Скаб

Особенности обращенной речи в украинских сакральных текстах

В статье выясняется специфика проявления обращенности (функциональной сферы апелляции) в украинских сакральных текстах: типология текстов по степени обращенности, специфика функционирования способов и средств апелляции (обращенности).

Ключевые слова: функциональная сфера апелляции, способы апелляции, средства апелляции, номинация адресата речи (обращение).

Marian Skab

Peculiarities of the addressed speech in the ukrainian sacral texts

The article deals with the peculiarities of appeal detection (functional sphere of appeal) in the Ukrainian sacral texts: text typology according to the degree of appeal, peculiarities of functioning of ways and means of appellation (appeal).

Key words: functional sphere of appeal, ways of appellation, means of appellation, nomination of the speech addressee (appeal).

Визначаючи наявність і необхідність існування в українській мові специфічної функціональної сфери апеляції (зверненості), котра реалізується у встановленні контакту між мовцем та слухачем, підтриманні та регулюванні такого контакту, нав'язуванні адресатові мовлення волі мовця, спонукання його до виконання певної інтелектуальної чи фізичної дії, набуття відповідного стану тощо, вважаємо важливим та злободенним з'ясування специфіки виявлення зверненості в різних за стильовими та жанровими ознаками текстах. Такий аналіз дає змогу, з одного боку, уточнити параметри функціонування зверненості (апеляції) у певній мові, а з іншого – розширює й поглиблює наші уявлення про становлення й формування окремих стилів та жанрів і мови загалом.

У цій розвідці ми маємо на меті, враховуючи праці інших українських дослідників [1; 2; 6; 7; 8; 9] та спираючись на наші попередні роботи [10; 11; 12; 13], встановити найважливіші закономірності функціонування конструкцій, способів та засобів зверненості мови в українських сакральних текстах – величезному за обсягом і стилістичним різнобарв'ям пласті духовної культури нашого народу. Для аналізу використовуємо український текст Біблії у перекладі І. Огієнка (1) та молитовник „Прийдіте помолімося” (2).

Відзначимо, що за своїм комунікаційним призначенням, а відтак і функціонуванням складників зверненості (апеляції) обрані для аналізу сакральні тексти виразно поділяються на дві групи: до першої відносимо тексти репрезентативного спрямування, основним комунікативним завданням яких є передача певної інформації (такими є передусім біблійні розповіді, сюди належать також і казання та проповіді); основним комунікативним завданням другої групи є звернення до адресата з метою його восхваляння, возвеличення, прохання у нього якихось благ і цінностей (найвиразніше структурні та стильові особливості текстів другого типу виявляються у молитвах, величезна кількість яких успадкована українцями з попередніх епох або створена упродовж тисячолітнього існування української церкви).

У текстах першого типу функціональна сфера апеляції представлена досить вузько, що зумовлено первинною репрезентативністю цих текстів, їх епічністю і нейтральним емоційним, а отже, і стилістичним забарвленням актів спілкування, котрі вкраплюються в суто інформаційну канву. Адресатами мовлення в текстах першого типу є: а) переважно особи, до яких звертається Господь, Ісус Христос; б) зрідка Господь Бог у різних його іпостасях.

Названі особливості визначають основні параметри конкретних виявів функціональної сфери апеляції в аналізованих мікроконтекстах: а) лексико-семантичне наповнення субстанційної та предикатної сфер змісту конструкцій апеляції; б) діапазон використовуваних функціональних еквівалентів вокативної форми іменника та імперативної форми дієслова як первинних виразників відповідно субстанційної та предикатної сфер змісту конструкцій апеляції; в) семантико-синтаксичні, формально-синтаксичні та структурні особливості наявних у мікроконтекстах конструкцій апеляції.

У більшості аналізованих мікроконтекстів першого типу функціональна сфера апеляції представлена в конструкціях з прямою мовою: „З'явився йому Ангел Господній у сні промовляючи: „**Йосипе, сину Давидів, не бійся прийняти Марію, дружину свою, бо зачате в ній – то від Духа Святого**” (Єв. від Матвія, 1: 20); *І він відіслав їх до Віфлієму, говорячи: „**Ідіть і пильно розвідайтеся про Дитятко; а як знайдете, сповістіть мене, щоб і я міг піти і поклонитися йому**”* (Єв. від Матвія, 2: 8).

Часто взагалі відсутньою є назва адресата мовлення, що можна пояснити, на нашу думку, двома причинами: по-перше, адресат мовлення достатньо чітко й однозначно визначений попередньою розповіддю і немає потреби ще раз його називати; по-друге, оскільки головним завданням біблійного тексту є подання конкретних реплік святих істот (передусім Ісуса Христа) як універсальних та вічних рекомендацій, настанов, заповідей, то опускання імені конкретного адресата, зокрема, якраз і робить їх такими, котрі кожен читач (слухач) відповідно сприймає як адресовані саме йому.

До речі, таке припущення підтверджує також і специфічна рубрикація текстів Євангелій: значну частину рубрик (особливо в Євангелії від Матвія) оформлено як конструкції апеляції, у яких вираженими є лише репрезентанти предикатної сфери змісту – імперативи 2-ої особи однини й множини або рідше 1-ої особи множини із залежними від них словами: *Не кляніться; Не противтеся злему; Любіть і ворогів своїх; Ходіть дорогою вузькою; Стережіться фальшивих пророків; Проповідуючи, не бійтеся; Любіть Ісуса над усе; Будьмо готові, бо часу кінця світу ніхто не знає* тощо.

У текстах Біблії інформативного спрямування привертає увагу досить вузький діапазон лексичного наповнення субстанційної сфери змісту конструкцій апеляції. Осіб, до яких звертається Бог, якщо це трапляється, називає або на ім'я: „**Марто, Марто, турбуєшся і журишся ти про багато чого**” (Єв. від Луки, 10: 24); „**Не бійся, Захаріє, бо почута молитва твоя, і дружина твоя Єлізавета сина породить тобі, ти ж даси йому ймення Іван**” (Єв. від Луки, 1: 13); „**Не бійся, Маріє, бо в Бога благодать ти знайшла**” (Єв. від Луки, 1: 30), або загальним іменником: *Тоді каже до нього Ісус: „**Відійди, сатано!**”* (Єв. від Матвія, 4: 10); „**Лицеміре, – вийми перше колоду із власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата твого**” (Єв. від Матвія, 7: 5). У випадку контакту з протилежною комунікативною спрямованістю (від людини до Бога) теж фіксуємо досить вузький діапазон лексичного наповнення назв адресата: „**Учителю, я піду за тобою, хоч би куди ти пішов**” (Єв. від Матвія, 8: 19); „**Дозволь мені, Господи, перше піти батька свого поховати**” (Єв. від Матвія, 8: 21).

В абсолютній більшості випадків адресатами мовлення є особи. Нами зафіксовано лише поодинокі випадки персоніфікації неживих предметів і звертання до них, наприклад,

коли Ісус тоді став докоряти містам, де відбулося найбільше його чудо, що вони не покаялись: „*Горе тобі, Хоразіне, горе тобі, Віфсаїдо...*” (Єв. від Матвія, 11: 21).

Достатньо вузьким виявляється й діапазон функціональних еквівалентів вокативної форми іменника. Це переважно субстантивовані прикметники та дієприкметники, що можуть мати при собі й залежні слова: „*Радій, благодатная, Господь із тобою. Ти благословенна між жонами*” (Єв. від Луки, 1: 28); *Прийдіть до Мене, працею зморені* (Єв. від Матвія, 11).

У біблійних текстах нами зафіксовано всі засвідчені в сучасній українській мові типи синтаксичних конструкцій з виявами апеляції.

Винятково розгорнутою й різноманітною як щодо лексико-семантичного наповнення, так і структурно-граматичних характеристик є субстанційна сфера змісту конструкцій апеляції у молитвах (сакральних текстах, які ми відносимо до другого типу). Це пояснюється основним призначенням цих текстів. Відзначимо, що перелік адресатів молитов достатньо вузький: Бог у всіх його виявах, Матір Божа, апостоли, ангели, святі, Хрест Господній.

Характерною особливістю текстів другого типу є насиченість (менша чи більша) їх апелятивними конструкціями. Зрозуміло, що це суттєво зменшує репрезентаційні можливості молитов. І саме тому як компенсацію ми знаходимо в них своєрідний і дуже характерний прийом максимального „інформатизування” назви адресата мовлення: у багатьох випадках вона розгортається в достатньо складне як структурно, так і семантично висловлювання, являючи собою власне цілу розповідь про адресата молитви: *Боже великий і всевишній, що єдиний маєш безсмертя, що в світлі живеш неприступнім, що всю твар сотворив у премудрості, що розділив між світлом і темрявою, і поставив сонце володіти днем, а місяць та зорі володіти ніччю, що сподобив нас, грішних, і в теперішній час стати перед лицем твоїм в ісповідуванні, і принести тобі вечірнє славослов'я* (2, с. 481); *Пресвята Діво, без гріховної плями зачата і в самому твоєму непорочному зачатті освячена всіма дарами Святого Духа, відповідно до призначеного тобі безмірного достоїнства Божої Матері!* (2, с. 36); *Ви, що споглядаєте божу велич, ви, святі ангели, що найближче стоїте, у страхі й покорі, перед престолом Пресвятої Тройці, ви, кого опромінює невимовний блиск божої слави...* (2, с. 32) і под.

Саме серед молитов фіксуємо достатньо великі за обсягом тексти, у яких апеляція є основним комунікативним завданням, – акафісти. У них лексико-семантичне наповнення предикатної сфери апеляції залишається незмінним упродовж усього тексту (повторюється одне і те ж дієслово у формі наказового способу), а натомість винятково багатим є лексичне наповнення субстанційної сфери змісту. Акафісти дивують різнобарв'ям номінацій одного і того ж адресата молитви. Як приклад, наведемо акафіст до Пресвятої Богородиці. З імперативом *Радуйся* в цьому тексті поєднуються такі звертання: *Невісто неневісна; Адама з упадку піднесення; Євних слів осушення; висото для людського розуму недосяжна; глибино і для ангельського розуму непроглядна; зоре досвітня, провіснице сонця; лоно божественного втілення, в немовну постанову божу втаємничена; повірнице тайн, мовчанкою вкритих; започаткування чудес Христових; осново правд віри щодо нього; драбино небесна, що Бог зійшов нею; мосте, що суцix на землі ведеш до неба; чудо для ангелів предивне; поразко тяжка для диявола; галузко рослини нев'янущої; виховнице виховника чоловіколюбного; ниво, родюца багатство милосердя; трапезо, пребагата на дари помилування; приємне молитви кадило; всього світу очищення; благовоління божє для смертних людей; довір'я смертних людей до Бога; Мати ягнятка і пастиря; кошаро овець духовних; захисте від ворогів невидимих; ключе, що райські двері відмикаєш; осново віри непохитна; світле пізнання благодаті; Мати зорі незаходимої; світанку дня таїнственного; захиснице від учинків зіпсуття;*

вірних провіднице до мудрости; веселосте всіх поколінь; роду людського поправо; нечистої сили погубо; море, що фараона душевного потопило; скеле, що спрагнених життям напоїла; стовпе вогненний, що суцим у темряві дорогу показує; покрове світу, ширший від обляків; поживо, що манну заступила; служебнице гостини святої; земле обіцяна; земле, молоком і медом текуча; квітко нетлінности; віночку чистоти; воскресення прообразе ясний; дерево, що родиш овочі на поживу вірним; деревино ряснолиста, що багатьом дає захисток; судді праведного ублагання; багатьох гріхів прощення; надіє безнадійних; любове, вища понад усі бажання; величного тайнства брамо; для невірних новино нечувана; для вірних похвало найвища; пресвята коліснице суцього на серафимах; ключе від царства Христового, надіє добра вічного; Премудрости Божої вмістилище; провидіння божого скарбнице; кораблю тих, що хочуть спастися; пристане плавби життєвої; дівчості підпоро; брамо спасення; основоположице духовної обнови; подателько божої ласки; світлице непорочного подружжя; дівиць виховнице чудова; души святих дівственна окрасо; проміння сонця духовного; сяйво світла невгасаючого; блискавко, що душі прояснює; джерело ріки повноводної; прообразе животворної купелі; купеле, що сумління обмиває; чашо, що з неї радість черпаємо; запаху пахоців Христових; життя, повне тайнственної радості; мешкання Бога і Слова; свята над святими; кивоте, Святим Духом позолочений; скарбе життя невичерпний; вінче коштовний володарів побожних; похвало чесна священиків богомільних; непорушна вежо церкви; непохитна опоро держави; тіла мого оздоровлення; души моєї спасіння (2, с. 224-240).

Отже, оскільки основною функцією мови є передача інформації (апеляція переважно додана, вставлена в інформативний текст), конструкції апеляції в такому тексті є мінімальними (часто опускаються грами, що маркують чи то предикатну, чи то субстанційну сфери, діапазон лексико-семантичного наповнення іменника-назви адресата мовлення достатньо обмежений і залежить від умов контакту). Якщо ж основним призначенням тексту є апеляція, то її матеріальні репрезентанти на формально-граматичному рівні переймають на себе і репрезентативні функції: крім називання адресата мовлення, вміщують більшу або меншу інформацію про нього (його вчинки, риси характеру тощо). Саме такими специфічними текстами є молитви.

Важливим комплексним прийомом зверненості з прагматичного та мовленнєво-етикетного погляду видається вибір мовцем одного з усталених у тій чи тій мові варіантів вираження апеляції – так званих явищ „тикання”, „викання”, „микання”, „воникання” [див. бібліографію: 11, с. 75-80], які виявляються у взаємодії і взаємопогодженні граматичних значень репрезентантів предметної та предикатної частин змісту апеляції. Такий комплексний прийом ми називаємо *способом апеляції* і відповідно протиставляємо його конкретним засобам і формам, тобто найрізноманітнішим одиницям різних рівнів мовної структури, що беруть участь у маркуванні апеляційної ситуації (формуванні, комплектуванні способів апеляції) [див. про це докладніше: 12].

Різні можливості матеріального вираження апеляції в конкретних висловленнях передусім зумовлені кількісними характеристиками адресата мовлення. Первинним за природою комунікативного акту є спілкування одного мовця з одним адресатом. З іншого боку, саме такі ситуації спілкування упродовж історичного розвитку мови загалом і конкретних мов зокрема зазнавали різноманітних модифікацій: на семантично прості кількісні характеристики, що відбивають реальну ситуацію спілкування, накладалися зумовлені позамовними, прагматичними чинниками правила звертання, які ставали узуальними, кодифікувалися тощо.

Відзначимо, що на ранніх етапах функціонування людської спільноти єдиним і цілком природним при звертанні до однієї особи було „тикання”, на що вказують

дослідники цієї ситуації в різних мовах [4, с. 217; 6, с. 59-61; 7, с. 35-50; 8, с. 202; 9; 17; 18, с. 1]. Опосередкованим свідченням первинності „тикання” вони вважають збереження цього способу апеляції до однієї особи у певних комунікативних ситуаціях і досі. Показовим є те, що таке явище засвідчують у мовах, які в процесі свого розвитку прийняли до вжитку і поширили при апеляції до однієї особи „викання” та інші способи апеляції.

Україністи відзначають, що традиційним для українців є звертання на *ти* до найвищої інстанції – Бога: „Біблія зовсім не знає т. зв. „множини шани” (pluralis reverentiae), – тут до осіб старших і до святих, а навіть до Бога звертаються „на ти”, ніколи в множині” [8, с. 202]. На жаль, назване значення *ти* не зафіксоване „Словником української мови” [14, X, с. 107-108].

Констатуючи відсутність множини шани в сакральних текстах, мовознавці визначають також і причини такого збереження „тикання” українцями: оскільки „викання” як спосіб звертання до однієї особи розвинулося порівняно пізно [історико-лінгвістичне пояснення його появи див.: 11, с.21], „тикання” до Бога в сакральних текстах трактують як виявлення найдавніших, ще „доетикетних” форм мовного спілкування.

Яскравим прикладом „сакрального тикання” є його виявлення у Господній молитві (виділено нами. – М.С.): *Отче наш, ти, що єси на небесах, нехай святиться ім'я твоє, нехай прийде царство твоє, нехай буде воля твоя, як на небі, так і на землі. Хліб наш насущний дай нам днесь; і прости нам довги наші, як і ми прощаємо довжникам нашим; і не введи нас у спокусу, але ізбав нас від лукавого. Бо твоє єсть царство, і сила, і слава, Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсяк час, і на віки віків. Амінь* (2, с. 12).

Дещо незвичне з огляду на сучасні етикетні норми називання Бога особовим займенником *ти* пояснюють древністю й універсальністю тексту Святого Письма, у якому не відбилися привнесені пізніше в окремі мови, зокрема й слов'янські, стилістичні й етикетні варіанти використання особових займенників [докладніше про це див.: 2, с. 37-39]. Частковим виявом аналізованого явища є називання адресата (адресатів) мовлення за допомогою особового займенника *ти*, що супроводжується номінаціями, які його (займенник. – М.С.) ідентифікують (вокативами або їхніми функціональними еквівалентами): *Прославляю тебе, Отче, Господи неба і землі, що втаїв Ти це від премудрих і розумних, та його немовлятам відкрив*” (Єв. від Луки, 10: 21); *„Що до мене тобі, Ісусе, Сину Бога Всевишнього?”* (Єв. від Луки, 8: 28).

Як слушно зауважує О.М.Миронюк, „той факт, що найдавніші біблійні тексти відбивають традицію звертання на „ти”, зокрема і до Бога, свідчить про те, що раніше семантика поваги граматично не передавалася” [6, с. 59].

Таку інтерпретацію „тикання” до Бога, яка ґрунтується на врахуванні давніх традицій найменування особи та звернення до неї, ми називаємо діахронічною. Зауважимо, що „тикання” в цій комунікативній ситуації мовці сприймали загалом як цілком природне явище, тим паче, що „тикання” певний час було і сьогодні є достатньо поширеним і в інших ситуаціях.

Проте з плином часу в українській мові активно розвивається так зване „викання”, стаючи дуже поширеним серед українців способом апеляції. Причому, якщо, наприклад, у чеській мові можна формально розрізнити „викання” до однієї особи від „викання” до кількох осіб [див. про це: 20], українська мова такого явища не фіксує (хіба тільки в розмовному мовленні можна почути *Де ви був?* (до одного співрозмовника) і *Де ви були?* (до двох і більше співрозмовників) [пор.: 7, с. 55].

Поступово формуються правила використання аналізованих способів апеляції. „Тикання” загалом визначають як такий спосіб апеляції, що переважно використовують у ситуації неофіційного спілкування між співрозмовниками, симетричними за віковими

характеристиками (дорослий – дорослий, недорослий – недорослий), у випадку звертання дорослого до дитини, у випадку спілкування між особами, що належать до однієї соціальної групи та займають у ній однакові (рівні) за суспільним статусом позиції [15, с. 10]. „Викання” характерне для офіційної ситуації, використовують його і при неофіційному спілкуванні в напрямку молодший – старший, недорослий – дорослий, між дорослими незнайомими особами незалежно від віку та статі тощо. У певних сферах суспільного життя (зокрема, у війську) саме такий спосіб звертання в напрямку начальник – підлеглий, старший – молодший навіть спеціально регламентується приписами і статутами та служить у цьому випадку показником офіційного, нефамільярного і в той же час „справедливого”, пошанного ставлення старшої (вищої статусом) особи до молодшої (нижчої статусом) [15, с. 10].

Обираючи спосіб „тикання” на противагу „виканню” в конкретній мовленнєвій ситуації, мовець тим самим може: пропонувати адресатові невимушене, неофіційне спілкування; засвідчувати свою особливу прихильність до адресата; демонструвати свою зверхність над адресатом; прагнути принизити, образити адресата; виявляти свою невихованість, неуміння правильно оцінити комунікативну ситуацію тощо [порівн.: 17]. Вдаючись до „викання”, адресант може: запропонувати адресатові суху, офіційну форму спілкування; продемонструвати високу повагу до адресата тощо.

Усвідомлення пересічними носіями мови „тикання” як невихованого, грубого, фамільярного на тлі достатньо активного „викання” до однієї особи в українському зокрема й у східнослов’янському мовно-культурному середовищі загалом породжує сумніви щодо припустимості, а то й правомірності „тикання” до Бога. Сучасного пересічного мовця уже не вдовольняє описана вище діахронічна інтерпретація „тикання”; у суспільстві виникає потреба додаткового тлумачення можливості, а точніше доречності, необхідності „тикання” в текстах сакрального змісту. Причому, якщо в діахронічній інтерпретації „тикання” вказували на його історичну зумовленість, нова інтерпретація орієнтується на пошук сучасних причин чи умов „тикання”, що дає підстави називати її синхронічною.

Серед найбільш показових (чітких і послідовних) аргументів на користь тикання до Бога у православних релігійних текстах – думки митрополита Суразького Антонія, висловлені ним у книзі „Беседи о вере и церкви” (далі будемо подавати їх українською мовою у нашому перекладі. – М.С.). Звертаючи увагу на те, що в тексті тайних молитов Божественної літургії Бога названо „маленьким, коротким словом *Tu*”, автор коментує обрану форму номінації й апеляції так: „І якщо задуматися над цим словом у контексті усіх тих мов, де ми бачимо відмінність між словом *ти*, яке звертаємо до найближчих людей, до рідних, друзів, і *ви*, яке ми звертаємо до людей, які стоять трохи віддалік від нас, то не можна не вловити двох речей. *Tu* – друга особа. Сказати людині *ти* – означає визнати її особисте існування (стосовно до Бога і до людини це визнання повинно бути надзвичайно глибоким і благоговійним), що ця людина існує крім мене, поза мною, визнати, що вона існує не тому, що я існую, а тому, що я її сприймаю, а тому що вона є в собі” [5, с. 98]. На думку митрополита Антонія, „це, звичайно, стосується Бога більше, ніж кого б то не було”, адже: „Бог існує в Собі, Він існував тоді, коли світу не було, Він існує поза Своїм відношенням до нас; і тому сказати Богові *Tu* значить сказати: Ти Є, Ти – Суций, Ти залежиш не від моєї віри, не від мене, не від нас, Ти царствено існуєш у собі” [5, с. 98].

Запропонована інтерпретація „тикання” ґрунтується на усвідомленні мовцем особливої сутності Бога, а відповідно протиставляє високе „тикання” до Бога побутовому „тиканню” між людьми. З іншого боку, автор указує на ще один аспект аналізованого явища: „Але, одночасно, сказати людині чи Богові *Tu* – це визнати дивну близькість.

Кажуть *Ти* матері, батькові, братові, сестрі, нареченій, нареченому, близькому другові, людині, яку хочеш ніби приголубити, прийняти, якій хочеш дати зрозуміти, що вона для тебе **своя**, не який-небудь чужинець, а рідна тобі. [...] І тому сказати Богові *Ти* чи із здивуванням зрозуміти, що Він до нас звертається із цим словом, значить зрозуміти, що Він в нас визнає нашу неповторність, що ми, кожен з нас, для нього єдині й безмежно близькі” [5, с. 98-99].

Хоча в українській мові діапазон „тикання” між людьми дещо вужчий (за нашими спостереженнями, третина міських жителів і дві третини селян „викають” батькам), однак міркування про „тикання” до Бога видаються достатньо цікавими й переконливими і для українців.

Отже, паралельно функціонують дві інтерпретації „тикання” до Бога, стара – діахронічна, яка становить неабиякий інтерес для дослідників проблем мовленнєвого етикету, стилістики, лінгвопрагматики, й нова – синхронічна, яка роз’яснює, усуває протиріччя в чинних для сучасного суспільства правилах „тикання” й „викання”. Найявність двох інтерпретацій аналізованого явища – яскравий вияв еволюції уявлень, норм і традицій певного суспільства.

Важливим аспектом зверненості в сакральних текстах вважаємо також лексико-семантичне наповнення та лексико-семантичні процеси, що супроводжують витворення та функціонування номінацій адресата мовлення в них.

Специфіка апелювативних конструкцій у сакральних текстах другого типу полягає, як показують наші спостереження, передусім в актуалізації субстанційної сфери змісту конструкції та згортанні до мінімуму предикатної сфери. Назви адресатів молитви є винятково різноманітними і за лексичним наповненням, і за структурними особливостями. Серед звертань до Бога фіксуємо, зокрема, такі: *Святий Боже, святий кріпкий, святий безсмертний...* (2, с. 11); *Господи і Владико життя мого* (2, с. 18); *Світло тихе святої слави безсмертного Отця небесного, святого, блаженного, Ісусе Христе* (2, с. 311); *Господи Ісусе Христе, царю слави, смиренний у страстях і могутній у воскресінні, переможцю смерті й ада* (2, с. 30); *Ісусе, лагідний і покійного серця* (2, с. 59); *Пресвята Тройце!* (2, с. 12); *Тройце Свята, Боже наш* (2, с. 17); *Отче Вседержителю, Сину і Слово Боже, всесвятий Душе, єдина сило і владо, єдине царство й величносте* (2, с. 30) тощо. Матір Божа має у текстах молитов теж різні найменування: *благая* (2, с. 275); *Благодатная* (2, с. 457); *Мати Ісуса Христа!* (2, с. 37); *Наймиліша мати і моє прибіжище!* (2, с. 38); *всемилостива Діво Маріє!* (2, с. 47); *Діво над дівами і Мати!* (2, с. 47); *Мати предвічного слова!* (2, с. 47); *Маріє, Мати милосердя!* (2, с. 54); *Пресвята Владичице Богородице, світло моєї затьмареної душі, надії, покрове, прибіжище, потіхо і радосте моя!* (2, с. 165) та інші. Святих у молитвах названо теж дуже різноманітно: *Святий Іване, предтече і хрестителю Господній!*... (2, с. 34-35); *Всеблагий отче Миколаю, великий і правдивий чудотворче!* (2, с. 39); *святий великий архистратиге Михаїле!* (2, с. 35); *Святий Йосифе, опікуне нашого спасителя і його пречистої Матері* (2, с. 83); *Святий князю Володимире!* (2, с. 87); *Могутня заступнице України, свята княгине Ольго!* (2, с. 88).

Відзначимо, що саме сакральні тексти зафіксували й зберегли первинні процеси витворення переносних найменувань адресатів, зокрема переноси значення в лексико-семантичній групі номінацій особи за спорідненістю та свояцтвом.

Слушними, на нашу думку, є й припущення дослідників, що „такий тип номінування незнайомого адресата мовлення пов’язаний за походженням з функціонуванням лексем – термінів спорідненості у церковному вжитку” [8, с. 202]. Деякі з подібних переносних значень навіть термінологізувалися. Так, сучасне *медична сестра* (*медсестра*), на думку А.Є. Супруна, прямо походить з групи звертань до осіб духовного звання, будучи пов’язане з вихідним словосполученням *сестра милосердя* [16, с. 173].

З плином часу переносне вживання окремих лексем стало основним і тільки з ним їх використовують українці в сучасному мовленні. Так, „Словник української мови”, наприклад, подає таке тлумачення: „Отець, отця, *діал.* вітця. 2. *церк.* Титул служителів культу, а також форма звертання до них” [14, V, с. 804].

Відзначимо, що тенденція до використання названих лексем у переносному значенні є винятково сильною, причому може бути потрактована як універсальна, про що свідчать міркування дослідників систем адресації різних мов: „Очевидно, усім мовам властиве „метафоричне” використання звертань за спорідненістю у мовленні, яке адресується неродичам... У такому використанні звертання за спорідненістю майже повністю втрачають елементи концептуального характеру і перетворюються в одиниці чисто регулятивного характеру. Як справжні регулятиви, вони вже не можуть у цій новій своїй якості використовуватися з метою номінації, не виділяють адресатів, а стають лише їх найзагальнішим позначенням, що підкреслює зверненість тексту і регулює тональність спілкування в соціально типізованих межах” [3, с. 109].

Отже, виважені древніми мудрецами та відшліфовані впродовж століть апелятивні конструкції, способи та засоби зверненості сакральних текстів передусім яскраво відбивають своєрідність виявлення в них функціональної сфери апеляції, яскраво демонструють глибинні процеси її становлення та розвитку, є яскравим свідченням колосальних виражальних (семантичних, лексичних, граматичних та стилістичних) можливостей української мови. Перспективним для подальших студій у цьому напрямку вважаємо передусім з’ясування механізмів витворення переносних найменувань адресатів мовлення та інтерпретацію семантичних процесів, які при цьому відбуваються.

Джерела

1. *Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена.*
2. *Прійдіте помолімося.* – Рим, 1991. – 1023 с.

Література

1. Бабич Н.Д. Богословський стиль української мови у контексті стилістичної науки : збірник науково-дидактичних праць / Надія Бабич. – Чернівці : Видавничий дім „Букрек”, 2009. – 216 с.
2. Богдан С.К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / Світлана Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 475 с.
3. Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы / В.Е. Гольдин. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1987. – 130 с.
4. Колесов В.В. Культура речи – культура поведения / В.В. Колесов. – Л. : Лениздат, 1988. – 271 с.
5. Митрополит Суражский Антоний. Беседы о вере и церкви / Митрополит Суражский Антоний. – М. : СП Интербук, 1991. – 319 с.
6. Миронюк О.М. Історія граматичних засобів вираження ввічливості в українській мові / О.М. Миронюк // Мовознавство. – 1993. – № 2. – С. 55–63.
7. Миронюк О. Історія українського мовного етикету. Звертання / О. Миронюк – К. : Логос, 2006. – 167 с.
8. Озерова Н.Г. Номинация адресата речи в славянских языках / Н.Г. Озерова // Слов’янське мовознавство. Доповіді. XI Міжнародний з’їзд славістів. Братислава, 30 серпня – 8 вересня 1993 р. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 200–212.
9. Пономаренко В.П. Категорія звертання та засоби її вираження в індоевропейських мовах – етапи історичного розвитку і сучасність : монографія / В.П. Пономаренко – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008.
10. Скаб М. Особливості виявлення апеляції в сакральних текстах / Мар’ян Скаб // Біблія і культура: Зб. наук. статей. – Чернівці : Рута, 2000. – Вип. 1. – С. 221–224.
11. Скаб М. Прагматика апеляції в українській мові : навч. посіб. / Мар’ян Скаб. – Чернівці : Рута, 2003. – 80 с.
12. Скаб М. Своєрідність „тикання” у сакральному мовленні (діахронічна й синхронічна інтерпретації) / Мар’ян Скаб // Біблія і культура : зб. наук. статей / за ред. А.С. Нямцу. – Чернівці : Рута, 2003. – Вип. 5. – С. 303–306.

13. Скаб М. Способи апеляції при звертанні до однієї особи / Мар'ян Скаб // Науковий вісник Чернівецького університету: Зб. наук. праць. – Слов'янська філологія. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 146-147. – С. 65–77.
14. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970-1980.
15. Стельмахович М.Г. Мовний етикет / М.Г. Стельмахович // Культура слова. – К.: Наук. думка, 1981. – Вип. 20. – С. 7–12.
16. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности : пос. для студ. филол. ф-тов вузов / А.Е. Супрун. – Минск : Бел. Фонд Сороса, 1996. – 287 с.
17. Grybosiowa A. Przyczyny zmian w polskim systemie adresatywnym / A. Grybosiowa // Język w mieście: Problemy kultury i poprawności. – Łódź : UŁ, 1999. – S. 57–61.
18. Kotikowa W. Formy adresatywne we współczesnym języku rosyjskim, polskim i amerykańskim wariacie języka angielskiego: Charakterystyka socjolingwistyczna / W. Kotikowa // Poradnik językowy. – 2002. – Z. 1. – S. 43–51.
19. Łoś J. Od „ty” do „pan” // Język polski. – 1916. – 3. – S.1–10.
20. Skab M. Národní specifika apelace v češtině / M. Skab // Bohemistika. – 2001. – Č. 4. – S. 327–332.